

XIX. YÜZYIL ORTALARINDA ŞUMNU'DAKİ GARİMÜSLİM SEKENENİN DEMOGRAFİK, SOSYO-EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Osman KÖKSAL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Eskişehir

ÖZET

Şumnu, XIX yüzyıl ortalarında Silistre Eyaletine bağlı bir kaza merkezidir. Demografik açıdan çoğu Osmanlı yerleşim biriminin en belirgin vasıflarından olan çok dinli, çok dilli, çok kültürlü yaşam biçimi burada da hakimdir. 31 Mahallesi bulunan kazada Müslüman Türklerin yanında Hristiyan Bulgar, Ermeni ve Yahudî toplulukları yan yana yaşamakta aynı mekanı paylaşmaktadırlar. Şumnu'nun bölgedeki pek çok kaza merkezine göre en belirgin farkı ve bir bakıma avantajı, devletin Rumeli'deki askerî varlığının ikmal ve depo üssü, hattâ yüzyılın belli başlı savaşlarında ordugâh karargâh (ordugâh) merkezi oluşudur. Bu konumu ona sosyo-iktisadî açıdan büyük bir canlılık sağlamakta; arz-talep ilişkisi çerçevesinde güçlü bir üretim ve hizmet organizasyonunun ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Barındırdığı nüfusu bakımından büyükçe bir kasaba diyebileceğimiz kaza, bu sayede, yaşanan sosyo-ekonomik hayat standardıyla tam bir şehir görünümü sergilemektedir. Kaza merkezinde dokumacılık, dericilik, ayakkabıcılık, dikicilik ve terzilik gibi klasik üretim alanlarını yanında çok geniş yelpazeli bir imalât ve hizmet sektörü bulunmaktadır. Canlı ticarî hayatın döndüğü mekanlar olarak hatırı sayılır miktarda han, pek çok imalâthane, dükkan ve mağaza vardır. Esnaf ağırlıklı örgütlenmeye rağmen ziraat ve hayvancılığın da tamamen unutulduğu söylenemez. Şumnu bir bağ cennetidir ve ortalama iki haneye bir sığır veya camus ineği düşmektedir. Asıl önemlisi bu refah ortamı, üç ayrı din ve daha fazla etnik kökene mensup grupların uyum ve iş birliği ile gerçekleştirilmektedir. Hem de yüzyılın başında Balkanların batı ucundan başlayan ulusçu direnişlerin bölgeye kadar gelip dayanmasına rağmen.

Anahtar Kelimeler: Şumnu, gayrimüslim sekene, demografi, sosyo-iktisadî hayat
Demographic

AND SOCIO-ECONOMIC VIEW OF NON-MUSLIM COMMUNITY IN SHUMEN IN THE XIXTH CENTURY

ABSTRACT

Shumen is a mid-nineteenth century *kaza* centre of the principality of Silistra. It reflects multi-religious, multi-cultural and multi-language aspects which all are among the prominent characteristics of the contemporary Ottoman settlements. In this town, together with Muslim Turks, the Christian Bulgarians, Armenians and Jews live side by side distributed in overall 31 districts. The importance of Shumen, as compared with other *kazas* of the adjacent regions, lies in the fact that it is the principle supply base and entrepot for the Ottoman army operating in Rumelia that in critical times it acted as the chief military headquarter of the Ottoman Army. This aspect of the town assured her socio-economic vigour and allowed the formation of a strong production and service organisation shaped by supply and demand relations. With respect to her population it is above the average towns and is more like to be seen as a city as far as her living standards are concerned. Weaving, tanning, shoemaking, sewing and tailing are the classical sectors of production in the town besides a wide area of production and service sectors. Centres of the commercial activities are numerous caravanserais, shops, workshops, and magazines. The populace primarily consist of craftsmen but agriculture and husbandry is also important. Shumen is a heaven of viniculture. Each couple of households has a one cattle in average. Moreover, all the economic activities are fulfilled in harmony by different members of the religious and ethnic groups, in spite of the exposure to the penetration of the early 19th century nationalism.

Keywords: Shumen, Non-muslims, Demography, Socio-economic life

GİRİŞ

Makalede bu günkü Doğu Bulgaristan'da bir Osmanlı kaza merkezi olan Şumnu'daki Gayrimüslim nüfusun demografik, sosyo-iktisadi vaziyetini ortaya koymaya çalışacağız. Çoğu Osmanlı yerleşim biriminde olduğu gibi burada da Müslüman ve Gayrimüslim halkın aynı mekanı paylaştıklarını görüyoruz. Ancak, kasabayı ve buradaki ortak yaşantıyı diğerlerine göre farklı ve önemli kılan bir iki hususa dikkat çekmek durumundayız: Bunlardan birincisi –aşağıda özet olarak değinileceği gibi- Şumnu'nun XVIII. Yüzyıl ikinci yarısından itibaren Osmanlı askerî gücünün Rumeli'deki en mühim ikmal ve depo merkezlerinden biri; hatta belli başlı savaşlarda karargah merkezi olması; ikincisi XIX. Yüzyıl başlarında Balkan coğrafyasının batı ucundan, Sırbistan'dan başlayan “ulusçu” direnişlerin

yüzyıl ortalarında zayıf da olsa Bulgaristan'a kadar yayılmış olmasıdır. Belki daha önemlisi ise ayrılıkçı isyanlara rağmen, Devletin stratejik öneme sahip bu karargah merkezindeki mülti-etnik yapıdan her hangi bir endişe duymadan farklı kültürel kimlikleri olan bu toplulukların sağlıklı ve uyumlu bir dayanışma içerisinde zengin bir üretim ve hizmet organizasyonu, ortak bir bütünlük kurabilmelerine imkan sağlaması olmuştur.

Kendine has özellikleri ve hassasiyetleri olan Şumnu'nun sosyo-ekonomik profilini çıkarırken ana veri olarak kazanın 1844-1845 (1260-1261) yıllarında yapılan gelir sayımları sonucu düzenlenen "temettuât defterleri"ni¹ kullanacağız ve değerlendirmelerimiz de bu verilere dayanacaktır.

1) ŞUMNU'NUN STRATEJİK ÖNEMİ

Balkanlarda Bizans'tan kalma önemli bir ticaret merkezi olan Şumnu,² Sultan I. Murat'ın saltanatının sonlarında Veziriazam Çandarlı Ali Paşanın 1388

¹ 1844-1845 yıllarında hemen tüm ülke ölçeğinde hazırlanan "temettuât" defterleri, adından anlaşılacağı gibi bir gelir sayım ve yazım çalışması olup esas olarak "vergi-yi mahsus" adıyla toplanacak özel verginin belirlenip toplanması amacıyla düzenlenmiştir. Sayım ve yazım sancak ve kazalarda mahalle; köy ve mezraalarda köy esasına göre hane hane yapılmış, her haneye sıra numarası verilerek hane numarasının altına önce hane sahibinin adı ve mesleği (uğraş alanı) belirtildikten sonra karışık bir şekilde mükellefin emlak ve hayvan gelirleri, meslek ve sanat gelirleri, varsa maaş gelirleri ayrı ayrı yazılıp toplamı alındıktan sonra ödemekle yükümlü olduğu özel verginin tutarı mükellefe ait sütunun üst köşesine yazılmıştır. Kazaya ait defterler fiziki ve teknik açıdan her hangi bir özelliğe sahip değildir. Kapsız çizgisizdir. Sayfa numaraları yoktur. Yazımın mahallinden temin edilen katip ve memurlarca gerçekleştirilmesi yüzünden bazı hata ve eksiklikleri olmasına ve bir gelir sayım defteri olarak tanzim edilmesine rağmen, bize Şumnu'nun gerek demografik, gerekse sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına dair epeyce bilgi sunmaktadır. Bu özelliği sebebiyle yakın dönemde bazı araştırmacılarımızın temettuât kayıtları ağırlıklı eserler ortaya koyduklarını; yine bir çok enstitüde söz konusu kayıtlara dayalı mastır ve doktora tezleri hazırlattırıldığını görmekteyiz. Bir iki örnek çalışma: Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, **Yozgat Temettuât Defterleri, C.I**, Yimpaş Holding Yay., Yozgat 2000; Halime Doğru, **XIII.-XIX. Yüzyıllar Arası Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2000; Nuri Adıyeko, **XIX. Yüzyılda Milas Kazası**, İzmir 1995.

² Eski isimlerinden birisi Klorovgrad olan şehir bugün Bulgarlarca Şumen olarak adlandırılmaktadır. Pars Tuğlacı, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, Cem Yayınevi, İstanbul 198 s.266-274; Nihat Kaşıkçı-Hasan Yılmaz, **Batum'dan Burgaz'a Kara Denizin Öte Yakası**, Ankara 2001, s.281

yılandaki Bulgaristan fütuhâtı sırasında Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştı.³ Kara Deniz kıyısındaki liman şehri Varna'nın 90 km kadar batısında, Küçük Balkan silsilesinin kuzey eteğinde ve bu silsileden ayrılan iki dağ arasındaki vadide tabii bir korunmaya sahip şehir Türk yönetimine geçtikten sonra Rumeli Beylerbeyliği'nin stratejik merkezlerinden biri oldu. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rus taarruzlarının Osmanlı topraklarına yönelmesi ve Tuna tabii sınırını zorlamaya başlaması, Şumnu'nun stratejik değerini daha da arttırdı. Bu devreden itibaren kasaba, Osmanlı Devletinin Rumeli "sağ kolu"⁴ üzerindeki iki büyük askeri üs ve ikmal merkezinden birini (diğeri daha kuzeydeki Babadağ) oluşturuyordu. Öyle ki burada "meşta" ve "sahra" yani kışlak ve yazlık olarak 40 000 civarında askeri barındırabilecek altyapı kurulmuştu. Şumnu ordugâhı ilerleyen süreçte Tuna boyunca sıralanan hudut kalelerinden özellikle Silistre, Rusçuk, Yergöğü, Zıştovi ve Niğbolu kalelerinin ikmal destek merkeziydi.⁵

³ Yaklaşık 30 000'lik bir askeri kuvvetle gerçekleştirilen bu seferde Pravadi, Şumnu ve civarındaki kaleler Timurtaş Paşazade Yahşi Bey komutasındaki birliklerce ele geçirilmişti. Rivayete göre Çandarlı burayı zor ele geçirdiğinden "Şumlu" diye adlandırmış ve Türk halkı tarafından da uzun süre böyle teleffuz edile gelmiştir. Muharebeden sonra ele geçirilen bir kısım topraklar Osmanlı hakimiyetini kabul eden Bulgar kralı Şişman'a iade edilmiş; buraların kesin hakimiyeti Yıldırım Bayezit döneminde, büyük oğlu Süleyman Çelebi'nin 1393de gerçekleştirdiği sefer sonunda sağlanmıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, Ankara 1972, s. 192-193 vd.

⁴ Osmanlı Devletinin gerek Anadolu, gerekse Rumeli cihetinde yer alan üç büyük ana yol ağından her birisine "kol" deniliyordu. Rumeli istikametindeki üç yoldan Karadeniz kıyısı boyunca Kırım'a uzanan yol ağına "sağ kol", İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad üzerinden Macaristan'a uzanan yol "orta kol"; daha güneyden Yunanistan veya Adriyatik sahillerine ulaşan yol ağı da "sol kol" adını alıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Bozkurt, **Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri**, Ankara 1966; Yüsun Halacoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme**, Ankara 2002;

⁵ Savaş ihtimali beliren hemen her dönemde sefer hazırlığı söz konusu olduğunda Şumnu ordugâhının önemi hemen ortaya çıkıyordu. Buradaki ikmal hazırlıklarının eksiksiz yerine getirilmesini tenbihleyen saraydan yerel yöneticilere yazılmış buyruldu, hüküm, ferman ve benzeri türden çok sayıda belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin muhtelif koleksiyonlarında yer almaktadır. Örneğin bkz : "Şumnu kazasının etrafında hafır ve inşa olunmak üzere bulunan hendek ve şaranpol ve ebniye-i sairenin mevâdd-ı saireye kıyas olunmayıp kazalarda tertip olunan amele ve levazım ile bir an önce inşası" için Karinabâd kadısına ve sair ilgililere ayrı ayrı yazılmış 14 Zilhicce 1205 tarihli hüküm, **BOA, Cevdet askeriye**, no: 42 100; "İstabl-ı âmire ve kaleler için Hezargrad, Eskicuma ve sair kazalardan mübayaa olunarak Şumnu'ya nakl olunan ve anbara konulan zehayirin ne hal ve ne miktarda

Tuna'yı aşırp Balkanlara sarkan taarruzların yaşandığı Osmanlı-Rus harplerinde şehir çoğu kez askerî karargah merkezi olma rolünü de üstlendi. Örneğin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Rus kuvvetlerinin Tulça'yı geçirp Babadağ'ı işgal ederek güneye doğru sarkmaları üzerine, Sadrazam ve Serdariekrem Muhsinzade Mehmet Paşa, Hacıoğlu Pazarı'ndaki karargâhını Şumnu'ya nakletti ve savaş Rus kuvvetlerinin kasabayı muhasarasından 12 gün sonra Küçük Kaynarca Anlaşması'yla son buldu. 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında Serdariekrem Şerif Hasan Paşa Şumnu'yu kışlık karargâh olarak kullandı. 1828-1829 Rus saldırısında Rus sefer planının en hassas noktalarından biri, Balkanların Karadeniz kıyısındaki kilidi konumundaki Şumnu'nun ele geçirilmesi idi. Kırım Savaşının başlangıcında harbin meşhur simalarından Tuna Ordusu komutanı Ömer Paşa karargâhını Şumnu'da kurdu ve hazırlıklarını burada tamamladı.⁶ Şehir son olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rumeli Cephe Komutanlığı ve Tuna Şark Ordusu Komutanlığı karargahı olmuş,⁷ ancak savaşın kayımdan sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarıyla yeni kurulan "Bulgaristan Prenslığı"ne terk edilmiştir.

2) KAZANIN DEMOGRAFİK GÖRÜNTÜSÜ İÇERİSİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN YERİ

Osmanlı Devleti'nin titiz bir iskan politikasıyla Rumeli'de yeni fethedilen yerlere Anadolu'dan Türk (Müslüman) kaydırarak tadrîci bir biçimde demografik olarak da buraları Türkleştirdiğini biliyoruz.⁸ Bununla birlikte Şumnu civarına Türk

olduğunun ber-tafsil bildirilmesi" hakkında Şumnu kadısına 1202 tarihli hüküm, **BOA, Cevdet askeriye**, no: 39 783; "Meşta-yı ordu-yı hümayun için Prevadi kazasında tertip olunan saman, ot ve odunun bir an evvel Şumnu'ya nakli" hakkında Prevadi kadısına ve diğerlerine 24 safer 1206 tarihli hüküm, **BOA, Cevdet askeriye**, no: 44 411

⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s.84-86; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.IV, İstanbul 1972, s.146

⁷ Bu son savaşta karargahını Şumnu'da kuran cephe komutanı serdariekrem Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'nın emrinde Tuna Şark Ordusu, Tuna Garp Ordusu, Silistre Rusçuk ve Varna kale komutanlıkları, Sofya ve İslimiye komutanlıkları ile Tuna Nehri filotillası bulunmaktaydı. Bunlardan Tuna Şark ordusu, bir başka adıyla Şumnu Ordu-yı Hümayununun karargahı da yine Şumnu'daydı. Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Bşk.lığı yayını, Ankara 1993, s.72-76; Şehrin şimdiki durumu için bkz.; Kaşıkçı- Yılmaz, s.281-282

⁸ Türkçe bir terimle "Sürgün" olarak ta adlandırılan bu nüfus nakli ve yerleştirme politikasıyla ilgili ayrıntılı bilgi veren bir iki klasik araştırma: Ahmed Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (960 – 1200)**, İstanbul, 1989; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü**, İstanbul 1987; M.

nüfusunun ikamesi çok uzunca bir süreçte ve çok yavaş gerçekleşmiş⁹ olup ayrı bir inceleme konusudur.

Sayımın yapıldığı 1844-1845 yıllarında Şumnu, Silistre eyaletine bağlı bir kaza merkezidir,¹⁰ 31 mahallesi bulunmaktadır.¹¹ Mahalleler çoğu Osmanlı kentlerinde olduğu gibi kasaba sakinlerinin dinî-etnik durumlarına, daha doğrusu onların din ve mezhep farklılıklarına göre şekillenmiştir. Gerçi ayrı dinden olanların ayrı mahallelerde ikamet etmeleri mutlak zorunluluk değildir. Örneğin Müslüman nüfusun yaşadığı Kürkçü Musli-i Bâlâ Mahallesi birisi dülgere, üçü ziraat erbabı dört Hıristiyan (Bulgar) oturmaktadır.¹² Yine Müslüman Veli Efendi Mahallesi

Tayyib Gökbilgin, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihân**, İstanbul 1957; Yüsun Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1988; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” **İFM**, C.XI, (İstanbul 1951) s.521-569, C.XIII. (1953) s.56-78, C.XV (1955), s.209-236.

⁹ Şumnu hinterlandındaki Türk yerleşiminin süreci ile ilgili Machiel Kiel’in yeni bir değerlendirmesi; “The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History of the Districts of Provadia, Novi Pazar and Shoumen from the Late –Middle Ages till the end of the Ottoman Period”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005 Eskişehir), Bildiriler kitabı**, İstanbul 2005, s.23-24, 33-35.

¹⁰ Yerleşim birimlerinin idarî statüsü Tanzimât sonrası daha sık değişmiştir. Nitekim Tuna vilayeti kurulduktan sonra Şumnu vilayet merkezi de olan Rusçuk sancağına bağlanmıştır. Bkz., Tuna Vilayet Salnâmesi, 1285 (birinci def’a), s.106; Tuna Vilayet Salnâmesi, 1290 (altıncı def’a), s.100. Sayımın yapıldığı tarihte (1845) Şumnu’ya bağlı Alçaklar, Karlıova (Karlabâd), Deliorman (Divaneorman) adlı üç nahiyeye ile 139 köy bulunmaktadır. Bunlardan sadece üçü Gayrimüslim, pek azı Müslüman-Gayrimüslim karışık; geri kalanı tamamen Müslüman-Türk köyüdür. Kırsal alanda Türk nüfusun çok daha baskın olduğu açıkça görölmektedir. Bkz., **BOA, Temettuât Def. no:12 463-12 631**. Ayrıca **Tuna Vilayet Salnamesi**, 1290, s.112-123

¹¹ Mahallelerle ilgili defterlerin arşiv numaraları şunlardır: **BOA, Temettuât defteri, no: 12 489, 12 501, 12 519, 12 521, 12 527, 12 530, 12 531, 12 535, 12 540, 12 545, 12 548, 12 550, 12 566, 12 568, 12 568, 12 570, 12 571, 12 576, 12 584, 12 590, 12 596, 12 597, 12 601, 12 607, 12 608, 12 610, 12 622, 12 625, 12 628, 12 603, 12 632, 12 633**. Mahallelerin adları, hane sayıları için ayrıca bkz., ek:1 tablo

¹² **BOA, Temettuât def., no:12 501**, s.14. 61-64 numaralı hanelere kayıtlı Georgi veledi Zeço ile Malço v. Dimitri, Tokyo v. Dimitri ve Radi v. Dako adlı zimmîler.

sakin üç Yahudî vardır ve bunlardan biri hahamdır.¹³ Bunları hariç tutarsak Hristiyan Bulgarların iki büyük mahallede, Ermenilerle Musevîlerin de kendi adlarıyla anılan birer mahallede yerleşik bulduklarını görmekteyiz.

31 Mahallenin 27'si Müslüman (Türk) mahallesidir ve bunlar, Hane-nüfusları bakımından genelde küçük mahallelerdir. En büyüğü 128 haneli Hacı Ahmed Mahallesi olup mahallelerden sadece üçü yüz hanenin üzerinde nüfusa sahiptir.¹⁴ 27 mahalledeki Müslüman hane nüfusu toplamı 1625'dir.

Kazada yerleşik Gayrimüslim sekene arasında hakim unsur şüphesiz Bulgarlardır. Bulgar nüfusun yaşadığı mahallelerden birisi 449 haneli Kilise (Kenise), diğeri biraz daha kalabalık sekeneyle 507 haneli Kadı Mescid-i Girân, diğeri adıyla Dolupınar¹⁵ mahallesidir. Her ikisi de kasabanın en büyük iki mahallesidir. Bunlardan ilki aynı zamanda muhtemelen Şumnu'nun en eski ve merkezî yerleşim birimidir. Bir örnek olmak üzere mahalle sakinlerinin isimleriyle, meslekleri, başlıca gelir kalemleri ve ödedikleri özel vergilerinden oluşan tabloyu makale ekine koyduk.¹⁶ İkincisinin “varoş” mahallesi olduğu sayım defterinin başında açıkça belirtilmiştir.¹⁷ Varoş, bilindiği gibi Macarca kökenli bir terim olarak kenar veya kıyı mahalle; yada çevresi kale duvarı veya surla çevrili yerleşim birimlerinde kale dışı mahalle anlamı taşır.¹⁸ Henüz bir tahmin olmakla beraber hem içinde Müslüman nüfus bulunmayıp hem de Mahallenin Müslüman-Türk ismi taşıması buranın sonradan şehre eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Mahalle

¹³ 109 no'lu haneye kayıtlı haham Sabatay v. Aron. Diğer ikisi 20 numaralı hanede sakin çerçi Makro v İsrail ile 111 no'lu hanede yaşayan çerçi Baroh v. Smayel. **BOA, Temettuât def., no:12 570**, s.21

¹⁴ Dokuz mahallenin hane nüfusu 50'nin altındadır. Bkz. Ek:1 tablo

¹⁵ Pınarın Balkanlarda “kuyu” karşılığı kullanıldığını da belirtelim.

¹⁶ Bkz., ek:5 tablo. Tabloyu mahalle sakinlerinin Temettuât defterindeki yazım sırasına göre düzenledik. Hane sahibinin adı ve mesleğinden sonraki sütunlarda - tüm kaza sakinlerinin de malvarlığı portföyünün vazgeçilmezi olan- bağ gelirlerine yer verdik. Arkasından büyük ve küçük baş hayvan gelirlerini gösterdik. Daha sonra “diğer” sütununda mükellefin ziraat ve kira gelirlerine yer verdik. Tabloyu tek sayfaya sığdırabilmek için tek sütunda gösterme zorunluluğu doğdu ve bu yüzden gerek muhtelif emlak gerekse ölçü birimlerini kısaltarak yazdık, âsiyâbı as., tarlayı tar., bağçeyi bağ., dükkanı, dük., dönümü dn., evleki ev. İcarı ic., müstecir, müst. şeklinde kısaltarak yazdık. Aslında diğer Gayrimüslim mahallelerinin dökümleri de elimizde olduğu halde makale hacmini taşıcağı için koyamadık.

¹⁷ Temettuât defterinin başında mahalle adı belirtilirken “...nefs-i Şumnu varoşunda Kadı Mescid-i Girân, nâm-ı diğer Dolupınar mahallesinin...” kaydı konularak “varoş” mahalle olduğu açıkça vurgulanmıştır. **BOA, Temettuât def., no:12 530**, s.2

¹⁸ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Dersaadet 1317, s.1482. Komisyon, **Türkçe Sözlük, C.II**, TDK yayını, Ankara 1988, s.543

sakinleri arasında meslekî meşgaleleri bakımından hatırı sayılır oranda çoban, rençber, ziraat erbabının bulunması da bunu göstermektedir.¹⁹ Kürkçü Musli-i Bâlâ Mahallesi kayıtlı dört Bulgarla birlikte kasabadaki toplam Bulgar nüfusu²⁰ 960 hanedir.

Gayrimüslim gruplardan ikincisini Ermeniler oluşturmaktadır. Kendi adlarını taşıyan mahallelerinde (Ermeniyân) 118 hanelik bir nüfusa sahiptirler. Nüfusları az olmakla birlikte kasabanın en faal, en müreffeh grubudur. Çok iyi bağcılıkları yanında kazanın terzilik sektörüne hakimdirler ve içlerinde zengin tüccarlar (bezirgân-ı müteberân) vardır.²¹

Son Gayrimüslim grubunu oluşturan Musevîler ise yine kendi adlarıyla anılan Yahudiyân Mahallesi yerleşik durumdadır. Mahallenin 29 hane nüfusu vardır. Buna Müslüman Veli Efendi Mahallesi'ndeki üç Yahudi hanesini de eklersek Yahudîlerin kaza merkezinde toplam 32 hane nüfuslu küçük bir grup oluşturduklarını görürüz. Buradaki Musevî topluluğu sosyo-ekonomik açıdan da oldukça zayıftır.²²

Böylece kaza merkezindeki Bulgar, Ermeni ve Yahudilerden oluşan Gayrimüslim hane-nüfus toplamı 1112'yi bulmaktadır. Bu durumda bunların, 2737 hanelik toplam kaza nüfusu içerisindeki yüzdelik oranları %40.4 civarındadır.

Hane sayılarından hareketle kabaca gerek kazanın toplam reel nüfusuna gerekse Gayrimüslim nüfus toplamına ulaşmak da mümkündür. Klasik Osmanlı tahrir kayıtlarından hane olarak elde edilen rakamsal değerleri gerçek nüfusa dönüştürmek için hane toplamını ortalama bir katsayıyla –çoğunlukla da beş ile çarpmak sık kullanılan bir hesaplama yöntemidir.²³ Ancak temettuât defterlerindeki

¹⁹ Aşağıda başka vesileyle tekrar değinileceği gibi mahalle sakinlerinin 31'i meslekleri bakımından çoban, 59'u rençber, 56'sı ziraat erbabı olarak kaydedilmiştir. **BOA, Temettuât def., no:12 530**, s.6 vd. Ayrıca ek:2 tablo

²⁰ Aslında buna Ermeniler haricindeki Hıristiyan nüfus demek daha doğrudur. Eskilerden beri burada yerleşik Rumlar bulunabileceği gibi diğer Hıristiyan unsurlar da bulunabilir.

²¹ Şumnu Ermenilerinin demografik, sosyo-iktisadi durumlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Köksal, "XIX. Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugâh Kasabasındaki Ermeni Topluluğun Sosyo-Ekonomik Panoraması", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sa. 5 (Şubat 2005), Ankara 2005, s.

²² Çoğunluğu çerçi, küçük pazar esnafı veya kırıcı (kır işçisi) olan Yahudî topluluğu sakinlerinden sadece ikisi tüccar olup bunlarında ticarî kapasiteleri pek güçlü değildir. Beş hanesi ise "fukarâ" zümresinden olup gelir sayımları yapılmamış, vergiden muaf tutulmuşlardır. **BOA, Temettuât def., no:12 576**; s.2-7 Bu görüntü, topluluğun burada ne zamandan beri yaşamakta oldukları sorusunun çözümlenmesini de gerekli kılmaktadır.

²³ Bu konuda bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası, C.X** (İstanbul 1953), s.12-14; Kemal Karpat,

hane sahiplerinin meslekî konumlarına bakıldığında büyük bir kesimin genç, dolayısıyla küçük aile yapısı arzettiği anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle Müslüman kesim için böyledir. Örneğin bir çoğu değişik esnaf kollarında kalfa veya çirak olarak çalışmaktadırlar. Yine 200'ün üzerinde hane sahibi buradaki yerli topçu birliği askeri (neferi)dir. Hane sahipleri arasında henüz medrese öğrencisi (talebe-i ulûm) olanlar vardır. Hanelerin olabildiğince küçük tutulması, amacı “vergi toplamak” olan devletin de işine gelmektedir. Bu görüşümüzü Tuna Vilayeti kurulduktan sonra düzenlenip yayımlanan Vilayet salnâmelerindeki hane ve nüfus verileri de doğrulamaktadır.²⁴ Bu nedenle hesaplamalarda klasik beş katsayısını kullanmak yerine, Müslüman kesim için hane toplamlarını belki üç; Gayrimüslimler için dörtle çarpmak daha uygun olacaktır. Bu da Şumnu için ortalama 9 000-9 500; buradaki Gayrimüslim sekene için ise yine 4 500 civarında bir nüfus demektir.²⁵ Kazada Müslüman ve Gayrimüslim nüfus arasındaki bu birbirine yakın orantı daha sonra da devam etmiştir.²⁶

a) Yerel Yönetim ve Gayrimüslimler

Temettuât defterleri, hane sahiplerinin meslekî pozisyonlarını belirtirken dolaylı olarak -eksik de olsa- kazanın mahallî yönetimine dair bilgiler sunmaktadır. Örneğin kaza müdürü, nüfus nazırı, tahmis (gümrük) müdürü²⁷, müftü, mahkeme ve

Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, The Universty of Visconsin Pres 1995, s.11vd

²⁴ Örneğin 1290 (1873) yılı Salnâmesinde Şumnu merkezdeki 2682 Müslüman hanesi (burada yanlışlıkla 3682 hane yazılmış) karşılığı 4792 nüfus; ve yine 1470 Gayrimüslim hane karşılığı 4838 nüfus gösterilmiştir. Eğer söz konusu nüfus toplamları kadın-erkek tüm nüfusu içeren bir yekün ise Müslüman kesimde hane başına ortalama iki kişi bile düşmemektedir. İlk vilayet salnâmesinde de kazanın toplam hane miktarı 4152'dir. **Tuna Vilayet Salnâmesi 1290**, s.112-113; **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s.106. Yüzyılın ilk yarısında daha önce yapılan sayımlarda Şumnu nüfusuna ait her hangi bir bilgi yoktur. Karş., Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus sayımı 1831**, DİE yayını, Ankara 1997; Karpat, s.109 vd.

²⁵ Bu katsayılarıyla Müslüman nüfus $1625 \times 3 = 4875$; Gayrimüslim nüfus ise $1112 \times 4 = 4446$ kişidir.

²⁶ **Tuna Vilayet Salnâmesi 1290**, s.112-113. Burada da 4792 Müslüman, 4838 Gayrimüslim nüfus gösterilmiştir.

²⁷ Örneği kaza müdürü Çümlekçi Mahallesi'ne kayıtlı “ser-bevvâbîn-i degâh-ı âlî”den Hüsmen Ağa b. İsmail; nüfus nazırı, Şaban Bey Mahallesi'nde sakin İbrahim b. Salih, tahmis müdürü yine aynı mahallede oturan Osman b. İbrahim'dir. **BOA**, **Temettuât def.**, no:12 630, s.15; no:12 625, s.2; no:12 607, s.4

hastahane görevlileri, zabıta ve güvenlik görevlileri, mahalle muhtarlarıyla yerel askeri topçu birliğinin subay ve erlerini isim ve ünvanlarıyla tespit edebilmekteyiz.²⁸

Ancak bunların hepsi Müslüman görevlilerdir. Tanzimat sürecinde Gayrimüslim reayânın da yavaş yavaş yerel yönetime katılımının sağlandığını biliyoruz. Örneğin kaza meclisleri, karma ticaret mahkemeleri, menafi-i umumiye sandıkları gibi meclis veya komisyon halinde çalışan yerel birimlerde Gayrimüslim toplulukların kendi temsilcilerince temsil edilmesi gerekiyordu. Sayım defterlerinin düzenlendiği devrede henüz bu meclislerin oluşturulamaması, veya belki de kayıt tutan yazım katiplerinin özen göstermemesi yüzünden defterlerde mahallî yönetimde görev alan hiçbir Gayrimüslim tespit edemedik. Hatta Müslüman mahallelerden sadece 19'unun muhtarını belirleyebildiğimiz halde Gayrimüslim mahallelerin hiç birisinin muhtarını göremedik.²⁹ Eğer kayıt sırasında sayım memurlarının ihmalkârlığı yok ise o zaman bunların idareyle ilişkilerini klasik Osmanlı döneminde olduğu üzere kendi ruhânileri vasıtasıyla sürdürdüklerini düşünmek gerekir.

b) Eğitim Öğretim, Dinî Yapı

Eğitim öğretim kurumları ve dinî yapılara dair bilgiler açısından defterlerin yeterli bilgi sunmadıklarını, oldukça pinti davrandıklarını görüyoruz. Bu sadece Gayrimüslim unsurlar bakımından değil, Müslümanlar açısından da böyledir. Örneğin defterlerde -dolaylı olarak- sadece bir medrese adı geçmektedir.³⁰ Halbuki salnamelere göre kazada 22 mektep altı adet medrese bulunmaktadır³¹ ve Şumnu gibi kültürel seviyesi hayli yüksek bir yerleşim bölgesi için doğrusu da budur. Buna karşılık sadece üç muallim-i sıbyan ve altı müderrisin adı geçmektedir.³² İhtiyaca

²⁸ Geniş bilgi için bkz., Osman Köksal, "Birlikte Yaşama Standardının Göstergesi Olarak XIX. Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugâh Kasabasının Demografik, Sosyo-Ekonomik Panoraması", **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar ilişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005 Eskişehir) Bildiriler Kitabı**, İstanbul 2005, s.220. Yayıncının ihmalkârlığı yüzünden tebliğ ekindeki altı adet orijinal tablonun hiç birisinin basılmadığını sonradan üzülererek gördük. Araştırmacı ve okuyuculardan özür diliyoruz.

²⁹ Sadece Kilise Mahallesi 161 no'lu haneya kayıtlı Kocabaşı Hacı Dimitri adı dikkati çekmektedir, Ancak Hacı Dimitri'nin adının başındaki "kocabaşı" ifadesi eskiden yaptığı bu görev dolayısıyla lakap olarak kalmış da olabilir. Kendisinin bu görevi sürdürmekte olduğuna dair hiçbir işaret yok ve mesleği "haffaf" olarak belirlenmiş. **BOA, Temettuât def., no: 12 632**, s.30

³⁰ Cami-i Atik-i Zîr Mahallesi 49 no'lu hanede kayıtlı Seyyid Hafız Edhem Efendinin mesleği hanesine "bâ- berât-ı âlişân Ali Bey Medresesi müderrisi ve Şerif Paşa Camii hatibi" olduğu yazılıdır. **BOA, Temettuât def., no:12 607**.

³¹ **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s. 106; **Tuna Vilayet Salnâmesi 1289**, s.108

³² Köksal, adı geçen bildiri, s.220. Üzülererek belirtmeliyim ki basım sorumlularının ihmalkârlığı yüzünden bildiri ekindeki altı adet tablonun hiç birisi basılı kitapta yer almamıştır.

göre yetersiz bir rakamdır. Yine muhtelif vesilelerle dokuz caminin adı kayıtlıdır ve son derece eksiktir.³³ Bazı mahallelere ad olan camilerin dahi bunlar içinde yer almadığı görülmektedir.³⁴ Salnamelere bakılırsa şehir içerisinde tam 40 adet cami mevcuttur. Defterlerde kayıtlı 25 imam ve 11 hatibin varlığı da bunu doğrulamaktadır.

Bilgi eksikliği Gayrimüslim sekene açısından daha da belirgindir. Gerek dinî, gerekse eğitim- öğretim kurumlarına dair her hangi bir kayıt yoktur. Yukarıda salname kayıtlarına dayanarak verdiğimiz 22 mektep içerisine, Gayrimüslim okullarının dahil olup olmadığını bile bilmiyoruz. Bilebildiğimiz her üç Gayrimüslim cemaatin de kendilerine has en az birer kilise ve havralarının bulunmasıdır. Çünkü her üç grubun da ruhânileri defterlerde gösterilmiştir: Buna göre Ermenilerin biri rahip, biri papaz ve sonuncusu zangoç üç ruhânisi,³⁵ Bulgarların Kadı Mescid-i Gîrân Mahallesi iki, Kilise Mahallesi yedi olmak üzere dokuz ruhânisi;³⁶ Musevî topluluğun ise üç hahamı³⁷ bulunmaktadır.

3) GAYRİMÜSLİMLERİN KAZA EKONOMİSİNDEKİ YERİ

a) İmalât ve Hizmet Sektörleri

Şumnu'da, çeşitli imalât ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren güçlü bir esnaf örgütü bulunmaktadır. İmalât sanayinde en canlı alanlar dokuma ve dericilik sektörleridir. Dokumacılıkta özellikle kıl veya yün dokumacılığın çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Dönemin meslekî terimleriyle “mutaf” veya muy-tâb³⁸ olarak adlandırılan sektör çalışanları usta, kalfa ve çıraqlarıyla büyük yekün

³³ Defterlerde bazı görevlilerin görev yeri yada bazı vakıflar sebebiyle dolaylı olarak adı geçen dokuz caminin isimleri şunlardır: Ağa Camii, Eski Cami, Karaağaç Camii, Manavoğlu Camii, Muradiye Camii, Müşebbekli Cami, Sulak Camii, Şaban Bey Camii ve Şerif Paşa Camii.

³⁴ Örneğin Kadı Mescid-i Bâlâ, Kadı Mescid-i Zîr, Kadı Mescid-i Gîrân, Cami-i Atik-i Bâlâ ve Cami-i Atik-i Zîr mahalleleri gibi.

³⁵ 45 no'lu haneye kayıtlı papaz Agop veledi Serkiz, 46 no'lu hanede sakin Rahip Arton v. Serkiz ve 43 no'lu hanede yaşayan zangoç Hacı Aneknos. **BOA, Temettuât def., no:12 566.**

³⁶ Kadı Mescid-i Girân Mahallesi 57 no'lu haneye kayıtlı papaz Todori ile 478 no'lu haneye kayıtlı papaz Zlati v. Mihal; Kilise Mahallesi muhtelif hanelerine kayıtlı Nikola v. Virbi, Vasil v. Mihal, Veliko v. Hristo, Papaz Stoyan, papaz Dimitri v. Georgi, papaz stoyan v. Tanas ve Papaz Petra v. Yano adlı ruhanîler. **BOA, Temettuât def., no:12 530; 12 632.**

³⁷ Bunlardan ikisi kendi mahallelerinde sakin haham Rafail v. Mayel ile Avram v. David olup üçüncüsü Veli Efendi Mahallesiinde yaşayan Haham Sabatay v. Aron'dur. **BOA, Temettuât def., no:12 576; 12 570.**

³⁸ Dar anlamıyla kıl dokuyan veya kıldan eşya yapan demektir. Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul 1317, s.1425; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1984, s.833

tutmaktadır.³⁹ İş kolunun yan sektörü olarak üç hallâç bulunmaktadır. Sektörde ihram, kebe (kepe), çadır ve benzeri ürünlerin yanında çuval, heybe, torba, yular, eyer ve semer kolanları ve kaytan gibi mamulât elde ediliyordu. Yine az miktarda keçeci ve keçeci kalfası vardı. Hasır otundan yer döşemesi ve benzeri gereçler imal eden 25 hasırcıyı da bu grupta değerlendirebiliriz. Bu sektör tamamen Müslüman-Türk sekeneinin elindedir.

“Tabak” veya “debbağ” adıyla kaydedilen derici esnafı toplamı daha kabarıktır. Kalfa ve çıraqlarıyla birlikte 191 debbağ-tabak kayıtlıdır.⁴⁰ Ham derinin işlendiği epeyce debbağ dükkanında⁴¹ meşin ve sahtiyân haline getirilen mamül deri, kürk ve ayakkabı gibi giyim eşyası ile hayvan koşumları, eyer, tatar kaltağı, semer benzeri hayvan sırtına vurulan aygıtların yapımında kullanılıyordu. Dericilik sektörü de yine Müslüman nüfusun uğraş alanıydı.

Gayrimüslim sekeneinin giyecek imalâtıyla ilgili iş kollarında daha baskın olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede önce “abacı”ları anmak gerekir. Dokumacılıkla bütünleşmiş iş kolunda yünden imal edilmiş kaba görünümlü kumaşlar elbiseye dönüştürülmektedir. Abacı esnafın % 65’ini Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Giyim sektörünün motor gücü terziliktir. Defterlerde az bir kısmı “derzi”, çoğunluğu “terzi” olarak kaydedilen iş kolunda çalışanların toplamı 197 hanedir. Bu alanda da ağırlıklı olarak Gayrimüslim sekene, özellikle Ermeniler hakimdir ve Ermenilerin %65’i bu iş kolunda çalışmaktadır.⁴² Kadı Mescid-i Girân Mahallesiinde 35, kilise Mahallesiinde 48 hane terzilikle uğraşmaktadır. Gayrimüslimlerin iş kolundaki toplam oransal hakimiyeti ise %78.5 civarındadır.⁴³

Sektörde ağırlıklı bir başka grup olarak dikici ve sırmacı esnafından da bahsetmek gerekir. Aslında rakamsal açıdan iş kolunun en kalabalık grubu “dikici”

³⁹ Defterlerde 92 Muiy-tab, 36 muiy-tab kalfası, dokuz mutaf ve mutaf kalfası olmak üzere 137 kişi kayıtlıdır.

⁴⁰ Sektörün yan unsuru olarak sekiz göncü ve göncü kalfası ile birer göncü eskicisi ve göncü çırağının kayıtlı bulunduğunu belirtelim.

⁴¹ Defterlerde yirminin üzerinde debbağ atölyesi (debbağhane) belirleyebildik. Salnâmede 46 debbağhane yazılıdır. Bkz., **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s.106

⁴²118 haneli Ermeni Mahallesiinde, 45 terzi esnafı, 17 terzi kalfası, iki terzi çırağı kayıtlıdır. “terzi-kırcı” olarak yazılmış yedi hane ile birlikte iş kolunda çalışanların toplamı 71 hane tutmaktadır. **BOA, Temettuât def., no:12 566**, Ayrıca Osman Köksal, “XIX Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugah Kasabasındaki Ermeni Topuluğun Sosyo-Ekonomik Görünümü”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sa.5 (Şubat-2005), Ankara 2005, s.

⁴³ Defterlerde terzi (ya da derzi) esnafı, terzi kalfası, terzi çırağı, terzi kırcısı olarak kaydedilmiş 196 hane belirledik. Bunun 154’ü Ermeni ve Bulgar topluluğuna mensuptur.

esnafıdır. Kalfası, çırağı, eskicisi ve kırcısıyla 266 hanelik bir yekün⁴⁴ oluşturmaktadır ve bunun 167 hanesi, bir diğer söyleyişle %62.7'si Bulgar sekenedir.

Deri mamüllerinden giyecek üreten iki önemli hizmet biriminde de Gayrimüslim nüfusun ağırlığı vardır. Bunlardan biri ticarî açıdan da saygınlığı olan kürkçü esnafı, diğeri de ayakkabıcı esnafıdır. Tespit edebildiğimiz 26 kürkçü esnafının tamamı Bulgar topluluğu mensubudur.⁴⁵ Yine çizmeci (çizmeci kalfası), haffaf (kavaf), kunduracı, mestçi, pabuççu (pabuççu kalfası) olarak kaydedilmiş 52 ayakkabıcı esnafından 32'si Bulgar mahalleri sakinidir.⁴⁶ Daha çok çadır, heybe, torba, çuval, yatak ve benzeri eşyanın dikimiyle uğraşan bu grubun yanında ham deri ile bazı ziraat aletleri ve benzeri eşyanın muhtelif yerlerini sarıp sıkıştıran; veya debbağlanmış deriden ince sırim ipiliği üreten 23 sırimcı esnafı ile daha çok at koşumları, yular, eyer, tatar kaltağı ve benzeri deriden yapılan malzeme imal eden 24 sarırac ve iki semerci hanesi bulunmaktadır. Bu sonuncuların tamamı Müslüman sekenedir.

Defterlerdeki verilerden hareketle kaza içerisinde inşaat sektörüyle buna bağlı ağaç, metal veya toprak eşya, kap-kacak imalatıyla uğraşan çok geniş yelpazeli bir başka esnaf grubu görüyoruz. Bunların başında dülger esnafı gelmektedir. Toplam 72 dülger esnafının 60'ı Gayrimüslim sekenedir.⁴⁷ Bunun yanında sektörde neccar, demirci ve bakırcı olarak 32 hane kayıtlı olup bunların da bir kısmı Gayrimüslimdir.⁴⁸ Yine 23 çömlekçi, dört kiremitçi ve beş taşçı hane tespit ettik ki çömlekçilerin büyük çoğunluğu aynı adı taşıyan mahallede yerleşik Müslüman sekenedirler.⁴⁹

Daha çok kap-kacak imalatıyla uğraşan esnaf grupları arasında yer alan fiçici, kazancı, tenekeci ve kalaycı esnafın çoğunluğu Gayrimüslim'dir.⁵⁰ Daha özel imalât yada tamirât hizmeti sunan iş kollarına mensup meslek sahipleri arasında

⁴⁴ İş kolunda çalışanların kaza bazındaki net dökümü şöyle: 146 dikici, 107 dikici kalfası, altı dikici çırağı, beş dikici eskicisi ve bir dikici kırcısı. Bulgar mahallelerindeki başlıca iş ve meslek kollarının dökümü için bkz., ek:2 tablo

⁴⁵ 12'si kürkçü, 13'ü kürkçü kalfası ve biri kürkçü eskicisi olan grubun üçü Kadı Mescid-i Girân, geri kalan 23'ü Kilise Mahallesi sakinidir. **BOA, Temettuât def., no:12 530; 12 632**

⁴⁶ Bkz., ek:2 tablo

⁴⁷ Bunlardan 38'i, sadece Kadı Mescid-i Girân Mahallesi sakinidir. **BOA, Temettuât def., no: 12 530**

⁴⁸ 21 demirciden 17'si Kadı Mescid-i Girân ve Kilise mahallelerinde yerleşik Bulgar sekenedir.

⁴⁹ Bunların 19'u Çömlekçi Mahallesi'ne kayıtlıdır. **BOA, Temettuât def., no:12 630**

⁵⁰ Örneğin belirleyebildiğimiz toplam 28 fiçiciden 20'si; 16 kazancıdan 15'i Gayrimüslimdir. Buna karşılık kalaycılarının tamamı Müslümandır. Bkz., ek:2 tablo

değerlendirebileceğimiz 12 arabacı, yedi boyacı, yedi çeşmeci, üç değirmenci, bir dolapçı, yedi dövenci, üç pınarcı,⁵¹ üç saatçi ve saat tamircisi, bir bıçakçı ve bir tüfekçi tespit edebildik ki yine bazılarında Gayrimüslimler çoğunluktadır.⁵²

Defterlerde kayıtlı, günlük yiyecek, içecek ve yakacak ihtiyaçlarını karşılamak üzere organize olmuş esnaf kolları olarak nitelendirebileceğimiz muhtelif sayılarda ekmekçi, simitçi, aşçı, kahveci, dühancı,⁵³ şerbethaneci, sebzevâtçı (zerzevatçı), bozacı, helvacı ve kadayıfçı belirledik. Bu iş kollarının da Müslüman ve Gayrimüslim gruplar arasında değişik şekillerde paylaşıldığını görüyoruz.⁵⁴ Et ihtiyacını sağlayan –dördü çırak- 16 kasabın ise yedisi Gayrimüslimdir.⁵⁵ Kaza merkezinde, un-bulgur ihtiyacını karşılamak üzere bol miktarda âsiyâb (değirmen) işletilmektedir.⁵⁶ Ancak bunların çoğu, hane sahiplerinin kendilerince ek gelir olarak basit yöntemlerle ve sadece yılın belirli aylarında işletildiğinden değirmencilik bir iş kolu olarak gelişmemiştir.⁵⁷ Yakacak odun sorununu gidermek için organize olmuş muhtelif mahallelere kayıtlı 51 “eşekçi” hanesi vardır. Eşekçi hayvanıyla yakın yerlerdeki ormanlık, koruluk ve baltalık

⁵¹ Balkan coğrafyasında dolayısıyla Bulgaristan’da, Anadolu’da kullandığımız “kuyu” yerine yaygın olarak “pınar” denilmektedir. Buradaki pınarcının da kuyucu yerine kullanıldığını kabul etmek durumundayız.

⁵² Örneğin Arabacılardan yedisi Kadı Mescid-i Girân Mahallesi kayıtlı Bulgar reayadır. Yine boyacılardan beşi ile çeşmeci ve pınarcıların hepsi Gayrimüslim, diğerleri ise Türktür.

⁵³ Bunlardan 12’si tütüncü (dühancı), dokuzu dühan kıyıcısıdır.

⁵⁴ Tespit edebildiğimiz toplam 26 ekmekçiden 8’i, dört simitçinin tamamı, 34 kahvecinin 3’ü, 15 şerbethanecinin tamamı Gayrimüslimdir. Zaten bu son grup muhtemelen şerbethaneciden çok meyhanecidir. Kiralık dükkanların türü kaydedilirken bazen şerbethaneci dükkanı yerine meyhaneci dükkanı yazıldığına rastladık. Salnâmeler de şehirde epeyce meyhane bulunduğunu göstermektedir. Örneğin 1285 Salnamesi’ne göre kaza merkezinde “mâ-koltuk” 34 meyhane vardır. **Tuna Vilayet Salnâmesi**, s.106. Kalan üç aşçı, iki zerzevatçı, altı helvacı ve bir kadayıfçının tamamı Türktür.

⁵⁵ Bunların tamamı Kadı Mescid-i Girân Mahallesi yerleşik Bulgar topluluğundandır. **BOA, Temettuât def., no:12 530**, ayrıca ek:2 tablo

⁵⁶ Genellikle “bâb” denilen taş sayısına göre gelir ve vergi belirlenen bu değirmenlerin bir çoğu hisselidir. Hatta epeyce bir kısmı “âsiyâb-ı yevmiye” adıyla beş, on, on beş, yirmi günlük sürelerle iştirakçiler arasında dönüşümlü olarak işletilmektedir. Ayrıca mülkiyet-kira ilişkisi sağlıklı olarak kaydedilmediğinden değirmenlerle ilgili sağlıklı bir toplam elde edemedik.

⁵⁷ Değirmenci, değirmen ustası, değirmen marammatçısı, değirmen tağmircisi olarak kaydedilmiş 12 hanenin, üçü Gayrimüslimdir.

olarak ifade edilen yerlerden odun getirip satan ve bununla geçinen⁵⁸ kimsedir ve bunların tamamı Türktür. Bununla ilişkili bir başka grup olan 15 baltacının tamamı ise Kadı Mescid-i Girân ve Kilise mahallelerine kayıtlı Bulgarlardır. Aydınlatma ihtiyacına cevap veren birisi kalfa 19 mumcu (mumhaneci)nun sadece biri Hristiyandır.

Hizmet sunan gruplar içerisinde sayıca çoğunluğu niteliksiz emek sahipleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında ilk sırayı rençber, kırcı ve çapacılar almaktadır. Rençber kıt kanaat yaşayan niteliksiz işçi, ırgat demektir. Toplam 108 rençber hanesinin büyük kısmı Hristiyan mahallelerine kayıtlıdır.⁵⁹ Yine 46 kırcının tamamına yakını Gayrimüslimdir.⁶⁰ Kırcı “kır işçisi” anlamına Türkçe bir terim ise de, meslek sahibi olmakla birlikte zanaatını belirli bir dükkanda sürekli çalışarak icra etmeyip geçici olarak onun bunun yanında iş yaparak sürdürenler de bu adla adlandırılmaktadır. Terzi kırcısı, bakırcı kırcısı, kazancı kırcısı gibi adlandırmalar bunu göstermektedir. Geniş bağlıklarda tarım işçiliği yapan 30 çapacının ise sadece dördü Hristiyandır.⁶¹

Kasaba sakinlerine değişik alanlarda emek hizmeti sunanlar arasında sayabileceğimiz berber, hizmetkâr veya etba',⁶² sa'ici (haberci), dellal, tellak, külhancı, nalçacı, bağ bekçisi,⁶³ mera bekçisi, mahalle bekçisi, değirmen bekçisi, bağ dikicisi, çubukçu, su marammatçısı,⁶⁴ lüleci, pınarcı,⁶⁵ sığırtaç, hayvan encisi ve nalbant benzeri hizmet gruplarının çoğunluğu Müslümandır.⁶⁶

⁵⁸ Bunların gelirleri defterlere açıkça “hatap fûruhtundan” şeklinde kaydedilmiştir. 23'ü Veli Efendi Mahallesi kayıtlıdır. **BOA, Temettuât def., no:12 570**

⁵⁹ 57'si Kadı Mescid-i Girân, 23 hanesi Kilise Mahallesi sakinidir.

⁶⁰ Defterlere kırcı, kırcı hizmetkârı, kırcı makûlesi, kırcı-çerçi ve benzeri adlarla yazılan bu grubun sadece üçü Müslümandır. Müslüman olmayanların dağılımı için bkz. Ek:2 tablo

⁶¹ Daha doğrusu Ermeni Mahallesi sakini Hristiyan Ermenilerdir. **BOA, Temettuât def., no:12 566**

⁶² Bu da bir çeşit hizmetçi veya uşak. Defterlerin düzenlenirken yazım birliği olmadığından hizmetçi yerine bu adla kaydedilenler vardır.

⁶³ Dördü “bandar” olarak yazılmıştır. “Ban”, Slovenya ve Macaristan'ın aşağı bölgelerinde sancak (kale) yöneticilerine verilen addır. Muhtemelen buradan galat olarak üretilip kullanılan bir terimdir.

⁶⁴ Ufak-tefek bozuklukları onaran tamirci anlamına gelmektedir.

⁶⁵ Pınar'ın kuyu yerine kullanıldığına yukarıda değinmiştik. Pınarcıyı da kuyucu olarak anlamak gerekmektedir.

⁶⁶ Defterlerden belirleyebildiğimiz kadarıyla 44 berber, 57 hizmetkar, iki etba', bir saici, 10 dellal, altı tellak, birer külhancı ve nalçacı, 13 bağ bekçisi, dört mera bekçisi, iki mahalle bekçisi, altı değirmen bekçisi, birer bağ dikicisi ve çubukçu, birer su marammatçısı ve lüleci, üç pınarcı, beş sığırtaç, bir hayvan encisi ve 10

Gelire endeksli bir yaklaşımla düzenlenen defterlerde her hane sahibinin mesleği yada uğraş alanı belirlenip yazılırken işe güce kabiliyeti olmayıp geliri bulunmayan; veya cüzî gelirlerine rağmen “vergi-i mahsus”tan muaf tutulanlar da - muafiyet sebepleriyle birlikte- belirtilmiştir. Ulema ve ruhban sınıfının dışında, “amel-mânde, ihtiyar, fukarâ, yetim ve sabi, alil, âmâ, seme ve bunak, sara hastası, mağdur ve mecnun, derviş-seyyah, sâil” ve benzer terimlerle kaydedilen epeyce hane sahibi bulunmaktadır ve nüfus toplamları bazında oransal olarak Müslüman-Gayrimüslim muafiyet nisbeti birbirine yakındır.⁶⁷

b) Ticaret

Genel olarak ticarî hayat ya sermaye ve birikimlerini belirli alanlara teksif etmiş tüccarlar, ya da dükkanlarında küçük çaplı ticaretle yetinen bakkal esnafınca döndürülmektedir. Bakkal esnafının çokluğu iç ticaretin daha baskın olduğunu göstermektedir. Defterlerde “erbab-ı ticaret”, “tüccar”, “tüccar esnafı”, “bezirgân”, “bezirgân-ı muteberân” ve benzeri adlarla doğrudan tüccar olarak yazılmış 37 hane belirleyebildik. Bunların sadece üçü Müslüman’dır ve birisi “kahve-tütün” ticareti yapmaktadır.⁶⁸

Gayrimüslim tüccarlar içerisinde en güçlüleri Ermenilerdir. “bezirgan”, “bezirgan-ı muteberân”, “bezzâziye bezirganı” olarak kayıtlı 12 hane sahibi vardır. İyi ticaret yapmaktadırlar. İçlerinden bazılarının İstanbul’dan Rusçuk’a kadar uzanan güzergahta muhtelif yerlerde dükkanları ve taşınmazları bulunmaktadır.⁶⁹

nalbant vardır. Bunlar içerisinde, sadece hizmetkarların 25’i ile su marammatçısı ve pınarcılar Gayrimüslim, geri kalanı Türk sekenedir.

⁶⁷ Yaşlılık, hastalık, fakirlik gibi sebeplerle vergiden muaf olan - belirleyebildiğimiz- 87 hanenin 37’si Gayri-müslim olup üçü Ermeni, 30’u Bulgar, dördü Yahudidir.

⁶⁸ İkisi Hacı Abdullah, üçüncüsü Salih Efendi Mahallesi kayıtlıdır. Salih Efendi Mahallesi 19 numarada oturan Dühânî el-Hâcc Hafız Mehmed b. Hüseyin’in “dühan ve kahve furuhtundan” 2 500 kuruş geliri vardır. **BOA, Temettuât def., no:12 548**, s.6

⁶⁹ Bir örnek olmak üzere deftere 12 hane numarasıyla kayıtlı Hacı Haçator hem “erbab-ı ziraat”tan hem de “bezirgân-ı mu’teberân”dandır. 40 dönüm mezru tarlası, 20 dönüm bağı, 15 dönüm çayırılığı vardır ve bunlardan geliri sırasıyla 3 800, 250 ve 675 kuruş olmak üzere toplam 4 725 kuruştur. Hayvan varlığı arasında 300 koyun, 150 kuzu üç çift kara sığır öküzü ve bir sağmal camus bulunmaktadır. Bunlardan geliri 1 226 kuruştur. Kira getiren gayrimenkulleri arasında Şumnu’da beş dükkan (350 kuruş), bir kahvehane (120), Pazarcık’ta bir dükkan (100), İstanbul’da (Asitâne-i Aliyye’de) Valide Hanında bir bâb oda (600) ve bir değirmeni (âsiyâb, 600) mevcuttur. Bunlardan elde ettiği icar bedeli toplamı da 1 770 kuruştur. 9 500 kuruşluk bezirgânlık geliri ile birlikte toplam temettuâtı 17 221 kuruşu bulmaktadır. **BOA, Temettuât def., no:12 566**, s.5

Kadı Mescid-i Girân Mahallesinde dokuz, Kilise Mahallesinde 15 tüccar kayıtlıdır ve bunların da ikisi bezzazdır.

Kaza merkezinde bu günkü kozmetik ürünleri ticareti yapan 18 attar, sekiz kuyumcu esnafı bulunmaktadır. Attarlardan üçü Gayrimüslimdir.⁷⁰ Kuyumcuların ise sadece biri Müslümandır. Bakkallıkla uğraşan tam 120 hane kayıtlıdır. Bunların 76'sının iki Hristiyan Bulgar mahallesi Kadı Mescid-i Girân ve Kilise mahalleleri sakini olması gerçekten dikkat çekicidir. Hayvan ticareti ile uğraşan celep, canbaz, ayak taciri olarak kayıtlı dokuz hanenin çoğu Müslümandır.⁷¹

Ticari işlemlerin gerçekleştirildiği mekanlar olarak 20 civarında han, pek çok imalathane, mağaza ve dükkan bulunmaktadır. Dükkanlarla ilgili bazı hesaplama zorlukları yüzünden henüz net bir sayıya ulaşabilmiş değiliz.⁷²

c) Ziraat ve Hayvancılık

Ekonomik niteliği bakımından esnaf ağırlıklı nüfusa sahip Şumnu'da ziraat ve hayvancılığın çok güçlü olduğunu söyleyemeyeceğimiz açıktır. "Ashab-ı çiftlikât" adıyla yazılmış az sayıdaki çiftlik sahibinin yanında defterlerde "ziraat erbabı" olarak kayıtlı toplam 217 hane vardır. Hane sayısı üzerinden Gayrimüslimlerin bu grup içerisindeki payı %28'dir.⁷³ Müslüman olmayan gruplardan Ermeni ve Yahudilerde ziraat erbabı yazılmamıştır. Bulgarlar içerisinde tarımla uğraşanlar ise büyük oranda Kadı Mescid-i Girân Mahallesinde oturanlardır ki buranın "varoş" mahallesi olduğuna yukarıda değinmiştik.⁷⁴ Tarım yapılan arazilerin çoğu Şumnu'ya mücavir Kadı, Cengâr, Istraca ve Durmuş köylerinde bulunmaktadır ve çiftçi haneleri ettikleri toprakların bir kısmını kiracı (müstecir) statüsüyle kullanmaktadırlar. Ağırlıklı ürünler arasında yaygın olarak tahıl

⁷⁰ Müslüman attarlardan sekizinin hacı, birisinin hafız olması da ilginç olup itriyat kullanımının dinen teşvik edilen bir davranış olduğunu göstermektedir. Attar esnafı ile ilgili bkz., ek:3 tablo

⁷¹ Ayak ticareti ile uğraşan iki Ermeni, celeplik yapan Kilise Mahallesine kayıtlı iki Bulgar dışındakiler Türktür.

⁷² Defterlerde yazım birliği bulunmamaktadır. Bazı mahallelerin defterlerinde dükkan mağaza türü taşınmazlarda kullanılanın mülkiyet ilişkisi (mülk, kira, icar gibi) titizlikle belirtildiği halde bazılarında hiçbir kayıt konulmamıştır. Dolayısıyla bir dükkanı birden fazla hesaplama riski vardır. Her şeye rağmen daha sonra devreye giren salnâme kayıtları dikkate alındığında Şumnu, vilayet merkezi Rusçuk ile boy ölçüşecek ticari altyapıya sahiptir. Vilayet Salnâmesi'ne göre Rusçuk'taki 1541 dükkan, 22 han, 143 mağaza'ya karşılık Şumnu'da 1523 dükkan, 253 mağaza, 28 han mevcuttur. **Tuna Vilayet Salnâmesi 1285**, s.106

⁷³ Kadı Mescid-i Girân Mahallesinde 56, Kilise Mahallesinde 5 olmak üzere 61 çiftçi hanesi vardır. Müslüman mahalleleri içerisinde en fazla çiftçi hanesi bulunduranlar ise Mihrâb-ı Cedîd ve Kürkçü Musli-i Zîr mahalleleridir. **BOA, Temettuât def., no:12 622, 12 550**

⁷⁴ Bkz, yukarı dipnot 13, 15

grubundan buğday (hınta) ve arpa (şair), daha az miktarda çavdar ve yulaf (alef) ekilmektedir. Bunun yanında sınırlı oranlarda zerzevat, sebze ve bostan tarımı yapılmaktadır.⁷⁵

Ziraatın sınırlılığına rağmen kazada çok güçlü bir bağıcılık vardır ve bu yönüyle Şumnu'nun bir "bağ" cenneti olduğunu söylemek mübalağa sayılmaz. Bağcılık burada zirai meşgaleden çok bir kültür ve zevk unsuru gibi görünmektedir. Yerleşik Müslim-Gayrimüslim gruplar içerisinde sadece Yahudilerin bağıcılık yapmadıklarını⁷⁶ görüyoruz ve bu istisna dışında hemen hemen tüm hane sahiplerinin – mesleği ve işi ne olursa olsun- az veya çok bağı bulunmaktadır. Hem kasabadaki tüm gruplar hem de Gayrimüslimler arasında kendi nüfuslarına göre en çok bağa sahip olanlar Ermenilerdir. Ermeniler elinde toplam 555 dönüm (2 220 evlek) bağ vardır ve hane başına düşen ortalama bağ miktarı 18 evlek⁷⁷ (4.7 dönüm) tutmaktadır.⁷⁸ Kaza sakinlerinin tasarrufunda bulunan toplam 14 588 evlek üzüm bağının 8 501 evleği, bir başka ifadeyle % 58.27'si –bağıcılık yapmayan Yahudileri çıkarırsak- iki farklı Hristiyan grubun tasarrufundadır.⁷⁹ Yine toplam 134 030 kuruşluk bağ gelirlerinin 85 766 kuruşluk kısmı; yani %64'ü bunların elindedir.⁸⁰

İktisadî açıdan önemli bir kalem oluşturmamakla beraber hayvancılıkta da tıpkı bağıcılıkta olduğu gibi yerleşik halkın büyük çoğunun kendi içecekleri süt, yiyecekleri yağ, yoğurt ve peyniri kendilerinin üretme kültüründen kaynaklanan bir ilginin etken ve belirleyici olduğunu görüyoruz. İklimin büyük baş hayvan besiciliğine elverişliliği, mera ve çayır bolluğu, büyük baş hayvan bakımını kolaylaştırmaktadır. Kaza genelinde ortalama iki haneye bir manda yada kara sığır ineği düşmektedir. Toplam 1650 civarındaki büyük baş hayvanın %12.56'sı Gayrimüslimlerin elindedir. Süt geliri olarak kara sığır ineğine ağırlıklı olarak 18-20; camus ineğine 24-26 kuruş temettuât yazılmıştır. Yine koşum hayvanı olarak kullanılan 320 çift öküzün 88 çifti sadece Hristiyan Bulgarlardadır. At türü sadece

⁷⁵ Sebze-meyve ekimi yapılan yerlerin genellikle çizi, evlek gibi küçük ölçeklerle yazılması ekimin sınırlılığını göstermektedir.

⁷⁶ Musevi grubu genel ekonomik görünümü bakımından da kazanın en zayıf topluluğudur. Bağcılık yapmayışları ve fakirlikleri göz önüne alındığında sadece bir tahmin olmakla beraber buraya geç dönemde gelip yerleştikleri izlenimi uyandırmaktadırlar.

⁷⁷ Üzüm bağlarının yazımında defterlerde arazi ölçüsü olarak bazen dönüm bazen evlek kullanılmıştır. Ölçü birliği ve mukayese kolaylığı açısından hepsini 1dönüm=4 evlek üzerinden daha küçük ölçü birimi olan evleğe dönüştürdük.

⁷⁸ Bu oran Müslüman Hacı Pîr-i Zir Mahallesinde 11.3, Çukur Mahallede 11.3, Kadı Mescid-i Bâlâ Mahallesinde 6 evlektir.

⁷⁹ Hane başına düşen bağ miktarı Hristiyanlarda 7.88, Müslümanlarda 3.74 evlek civarındadır.

⁸⁰ Bunun yanında toplam 13 357 kuruşluk üzüm öşrü içerisinde ödedikleri 8 679 kuruşluk öşür de yine %64 civarındadır. Bkz., ek:1 tablo

bazı çiftlik sahibi askerlerde görülebilmektedir. Hristiyanlarca beslenebilen domuzla ilişkin her hangi bir kayda rastlayamadık.⁸¹

Küçük baş hayvancılıkta koyun yaygındır ve burada Gayrimüslimlerin hakim olduklarını görüyoruz toplam 10 000 civarındaki koyun varlığının 7 700'ü sadece iki Hristiyan Bulgar mahallesinde, Kadı Mescid-i Giran ve Kilise mahalleleri sakinlerinin elindedir. Süt geliri koyunlarda 2-3, keçilerde 3-4 kuruş üzerinden hesaplanmıştır. Arılar için yine kovan başına 2-3 kuruş gelir yazılmıştır. Arı dahil büyük ve küçük baş hayvan gelirleri toplamı 40 388 kuruş olup burada Gayrimüslimlerin payı 20 034 kuruşla %49.6'dır.⁸²

d) Vergilendirme ve Vergiler

Temettuât sayımlarının esas amacının hane sahiplerinin gelirleri ile gelirlerine tahakkuk ettirilecek “vergi-i mahsus”, daha tanıdık adıyla temettu’ vergisinin belirlenmesi olduğuna yukarıda değinmiştik. Verginin hesaplanmasında mükellefin (hane sahibi) değişik kalemlerden elde ettiği gelirler ayrı ayrı gösterilip icmalî yapılmakta; elde edilen toplam gelire vergi konulmaktadır. Bu, hayvanlar ve ürünler üzerinden eskiden beri alınagelen “şer’î ve örfî” vergilerin haricinde ekstra toplanılan -adı üstünde- özel bir vergidir. Aslında devletin genel vergilerin yanında olağan üstü dönemlerde malî sıkıntıya düştükçe başvurduğu bu verginin olağan hale gelmesinin tarihi oldukça gerilere gitmekle birlikte bu süreci incelemek makalenin kapsamı dışında kalmaktadır.

Vergiye tabi gelir kalemlerine bakıldığında bunları ziraat ve hayvan, kira, sanat ve meslek ile maaş gelirleri olarak sınıflandırmamız mümkündür. Ziraat gelirleri belirlenirken elde edilen veya edilmesi muhtemel ürünün hangi ölçü yada ölçülere göre kıymetlendirildiğini net olarak kestiremiyoruz. Özellikle bağ gelirleri bakımından ekim yapılan tarlanın yüz ölçümüne itibar edilmediğini görmekteyiz. Ancak neyin baz alındığını söylemek de zordur.

Kira gelirleri arasında tarla, çayır, dükkan, han mağaza, mahzen, dolap, asiyâb, kahvehane, sâlhane, debbağhane ve benzeri kiraya verilebilecek tüm taşınmaz gelirlerini görebilmekteyiz. Esnafın kendi iş yeri olarak kullandığı (temekkün ettiği) dükkan, han, kahvehane türü yerler gelir ve vergi hesaplamasını dışında tutulmuştur. Anacak, âsiyâb ve salhane gibi işletme türü yerlere her halükarda muayyen bir gelir konulmuştur. Arı kovani dışındaki hayvanların sadece sağmal olanına süt geliri yazılmıştır.

Çiftçilik dışındaki tüm meslek ve hizmet gruplarına ekonomik getirisi göre ortalama bir gelir tespit edilmiştir. “Mahiye”, “timar bedeli” gibi aylık ve yıllık her türlü maaş geliri de matraha dahil edilmiştir. Elde edilen gelirlerle konulan özel vergi arasında matematiksel anlamda net bir oran bulunmamaktadır. Örneğin Müslüman Alpkunduz Mahallesi kayıtlı keçeci ve ziraat erbabı Hacı Ahmed bin

⁸¹ Hristiyanlarca beslenen domuz da normalde sayım defterlerinde “canavar” adıyla gösterilmektedir.

⁸² Bkz., ek:4 tablo

Mustafa'nın 1 390 kuruş gelirin'e karşı 55 kuruş; Cami-i Atîk-i Bâlâ Mahallesi muhtarı muy-tâb Mehmed bin Ahmed'in 430 kuruşluk gelirin'e 40; Ermeni Mahallesinden terzi Toros Oğlu David'in 900 kuruşluk gelirin'e 40; Kadı Mescid-i Girân Mahallesinden kavaf (haffaf) İliço veledi Veliko'nun 2 200 kuruşluk gelirin'e 110; Kilise Mahallesinden tüccar Kostaki veledi Hacı Voyko'nun 4 300 kuruşluk gelirin'e 180; Yahudiyân Mahallesinden attar Simon veledi İsrail'in 1 188 kuruşluk temettuat gelirin'e 60 kuruş vergi konulmuştur. Vergi konulurken hane halkının sayısı veya mesleğinin özelliği gibi başkaca etkenlerin ne derecede rol oynadığını bilemiyoruz.

Öte yandan Gayrimüslimlerin Şumnu'nun 1 907 500 kuruş civarındaki toplam temettuatı içerisindeki payları %51; ödedikleri özel vergi oranı %42'dir.⁸³ Yani gelirlerine göre Müslümanlara oranla daha az vergi ödemektedirler. Buna karşılık Gayrimüslimlerden "zecriye maktû'u" adı altında oranı temettuat vergisine nispetle oldukça düşük ve maktu' olarak konulan bir ek vergi daha alındığını görmekteyiz.⁸⁴ Bu ikincisinin "cizye" ile bir ilgisi yoktur.⁸⁵ Hristiyan mahallelerde, bağı bulunan hane sahipleri için üzüm bağlarının alan büyüklüğüne göre belirlendiği anlaşılmaktadır.⁸⁶ Ancak Yahudilerin bağı bulunmadığı halde bunların da söz konusu vergiye tabi olduğunu görüyoruz. Zecriyenin, Hristiyanların bağı olanlarından alındığı göz önünde bulundurulursa bunun "koruculuk veya bekçilik hakkı" olarak konulmuş bir vergi olduğunu düşünmek gerekir.⁸⁷ Hristiyan

⁸³ Söz konusu toplam gelir içerisinde Gayrimüslimlerin payı 972.457 kuruş, 109 644 kuruşluk temettuat vergisi tutarı içerisindeki limitleri ise 46 429 kuruştur. Bkz., ek:1 tablo

⁸⁴ Gayrimüslimlerden alınan zecriye Ermeniyân Mahallesinden 1 722, Kadı Mescid-i Girân Mahallesinden 4 062, Kilise Mahallesinden 4 154 ve Yahudiyân Mahallesinden 270 kuruş olmak üzere toplam 10 208 kuruştur. Kişi başına düşen ortalama vergi oranı 9.32 kuruştur. Verginin toplam gelirlerine oranı ise %1.049'dur.

⁸⁵ Örneğin Kilise Mahallesi 180 numaralı haneye katılı Angel veledi Georgi "sara illetine mübtelâ" olduğundan cizyeden muaf tutulduğu halde 4.10 kuruş zecriye ile yükümlü tutulmuştu. Aynı mahalle 292 numaralı haneye kayıtlı Lazar v. Viço "yetim ve sabi" olduğundan cizye ve salyânededen muaf tutulmuş, 16 kuruş zecriye konulmuştu. 308 numaralı hane sakini Stoyan v. Marin "gözleri alil olup temettuatına dair malı olmadığından cizye vergisi alınmamış"; buna karşılık beş kuruş zecriye vergisiyle yükümlü tutulmuştu. **BOA, Temettuat def., no:12 632**, s.34, 52,55, ayrıca ek:5 tablo

⁸⁶ Bir dönüm bağ olana genelde beş kuruş, evlek üzerinden yazılan bağlarda ise evlek başı 1.20 ile 1.35 kuruş zecriye konulmuştur.

⁸⁷ Çünkü ekili araziler ve meraların korunması işi Müslüman bekçilerce sağlanıyordu.

topluluklarda bağı olmayanlar, Musevîler arasında ise temettuât vergisinden muaf olanlar genellikle bu ikincisinden de muaf tutulmuşlardır.

SONUÇ

Yapılan inceleme ve aktardığımız bilgiler çerçevesinde XIX. Yüzyıl ortalarında Şumnu'nun demografik, sosyo-ekonomik profili ve bunda Gayrimüslimlerin yeri ve rolü ile ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir: Yüzyıl ortalarında Şumnu, çoğu Osmanlı yerleşim birimlerinde karşılaştığımız gibi demografik yapısı bakımından multi-etnik bir görüntü sergilemektedir. Bu çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapı kasabanın gerek sosyo-kültürel, gerekse ekonomik yaşantısına büyük bir zenginlik katmıştır. Her grubun kendi meslekî becerilerini ve tecrübelerini katarak ortaya koydukları iş ve üretim gücü kazanın refah ve gelişimine olumlu katkı sağlamıştır.

Bir askerî üs ve karargâh merkezi oluşu Şumnu'yu bölgedeki pek çok yerleşim birine göre ayrıcalıklı kılmıştır. Kasabada yoğun mal ve hizmet talebi mevcuttur. Bu talep-Müslüman Gayrimüslim- yerleşik tüm grupların imkan ve kabiliyetleri ölçüsünde uyum içerisinde ve beraberce karşılanmaktadır. Örneğin Türk nüfus daha çok dericilik ve dokumacılık gibi sektörlere hakimdirler. Yine berberlik, yazıcılık, mücellitlik, ekmekçilik (fırıncılık) benzeri bazı üretim ve hizmet birimleri ile odunculuk, attarlık gibi ticarî alanlarda onlar baskındır. Buna karşılık terzilik ve dülgerlik gibi imalât kolları ile bakkallık ve tüccarlıkta Gayrimüslim nüfus daha ilerdedir. Dikicilik, hizmetkârlık ve rençberlik benzeri iş ve hizmet alanları iki kesimin başa baş katkısıyla götürülmektedir. Kazada çok geniş yelpazeli ve güçlü bir esnaf organizasyonu da oluşmuştur. Bu sayede Şumnu, zırai ekonomiye dayalı yaşantının baskın olduğu çevresindeki çoğu Osmanlı merkezinden farklı bir şehirlilik standardı da yakalamıştır. Kazanın Müslüman ve Gayrimüslim sakinleri ortaya çıkan ekonomik rantı da ekonomiye katkıları oranında serbestçe paylaşmaktadırlar. Hane-nüfusları Müslümanlara göre daha düşük olmasına rağmen Gayrimüslim gruplar toplam gelirin (temettuât) %51'ne sahiptir; buna karşılık ödenen toplam gelir vergisi içerisindeki payları %42'dir,

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri, Resmî Yayınlar

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, Cevdet Tasnifi, Cevdet Askeriye, Belge no: 39 738; 42 100; 44 411

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, Maliye Nezareti, Temettuât Defterleri Kataloğu, Defter no: 12 489, 12 501, 12 519, 12 521, 12 527, 12 530, 12 531, 12 535, 12 540, 12 545, 12 548, 12 550, 12 566, 12 568, 12 568, 12 570, 12 571, 12 576, 12 584, 12 590, 12 596, 12 597, 12 601, 12 607, 12 608, 12 610, 12 622, 12 625, 12 628, 12 603, 12 632, 12 633.

Tuna Vilayet Salnâmesi 1285 (birinci defa), Rusçuk

Tuna Vilayet Salnâmesi 1289 (beşinci defa), Rusçuk

Tuna Vilayet Salnâmesi 1290 (altıncı defa), Rusçuk

- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, C.IV, Fetih Cemiyeti yay., İstanbul 1982
- BOZKURT, Rıza, Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1966
- DANIŞMEND, İ. Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, Türkiye Yayınvevi, İstanbul 1972
- DOĞRU, Halime, XIII-XIX Yüzyıllar Arası Rumeli'de Sağ Kolun Siyasî, Sosyal Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 2001
- KARPAT, Kemal, Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, The Universty of Visconsin Press, 1995
- KIEL, Machiel, "The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History of the Districts of Provadia, Novi Pazar and Shoumen from the Late- Middle Ages till the end of the Ottoman Period", Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005 Eskişehir) Bildiriler Kitabı, İstanbul 2005
- KÖKSAL, Osman, "Birlikte Yaşama Standardının Göstergesi Olarak XIX Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugâh Kasabasının Demografik, Sosyo-Ekonomik Panoraması", Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005 Eskişehir) Bildiriler Kitabı, İstanbul 2005
- KÖKSAL, Osman, "XIX. Yüzyıl Ortalarında bir Osmanlı Ordugah Kasabasındaki Ermeni Topuluğun Sosyo-Ekonomik Panoraması", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sa. 5 (Şubat 2005), Ankara 2005, s.
- KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, Bulgaristan'da Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1995
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I-III, MEB yay., İstanbul 19993
- SÜER, Hikmet, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1993
- ŞEMSEDDİN SAMİ, Kâmus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978
- TUĞLACI, Pars, Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, Cem Yayınevi, İstanbul 1984

EK-1 MAHALLELER; HANE TEMETTUAAT VERGİ MİKTARLARI, BAĞCILIK

MAHALLE ADI	HANE SAYISI	Mahallelerin toplam bağ portföyü				İn. başına düşen bağ miktarı (evlek)	Mahallelerin toplam gelirleri	Üzüm gelirlerinin toplam oranı%	Toplam temettuat vergisi	Üzüm öşürünün top. Vergiye oranı%
		dönüm	evlek	dön. evlek	gelir					
1 Alpkündüz Mahallesi	19	-	34	34	400	10,875	0,037	978	0,044	
2 Cami-i Atik-i Bala Mah.	62	106	-	424	1295	6,839	0,062	2,465	0,051	
3 Cami-i Atik-i Zir Mah.	66	23	60	152	2048	2,303	0,073	2,615	0,075	
4 Çölmekci Mah.	81	14	100	156	1662	1,926	0,027	1,900	0,077	
5 Çukur Mahalle	62	167	2	670	2495	10,806	0,072	2,434	0,092	
6 Elhak Mah.	38	3	85	97	1360	2,553	0,072	1,507	0,090	
7 Ermeniyen Mah.	118	555	-	2220	8504	18,814	0,053	6,078	0,133	
8 Fetvacı Mah.	83	199	-	796	1714	9,590	0,057	2,203	0,077	
9 Hacı Abdullah Mah.	82	1	219	223	2590	2,720	0,045	3,746	0,069	
10 Hacı Ahmed Mah.	128	32	240	368	4155	2,875	0,057	5,638	0,073	
11 Hacı Memiş Mah.	60	22	76	164	2175	2,733	0,036	2,346	0,088	
12 Hacı Pir-i Bala Mah.	31	11	39	83	953	2,677	0,059	1,330	0,062	
13 Hacı Pir-i Zir Mah.	34	96	-	384	1025	11,294	0,063	1,330	0,070	
14 Kadı Ali Mah.	39	2	90	98	1160	2,513	0,055	1,456	0,070	
15 Kadı Mescid-i Bala Mah.	92	-	241	241	2858	2,620	0,040	4,356	0,063	
16 Kadı Mescid-i Giran Mah.	507	184	2328	3064	38059	6,043	0,094	20,336	0,193	
17 Kenisa (Kilise) Mah.	449	174	2521	3217	39173	7,165	0,101	19,286	0,205	
18 Kürkcü Musli-i Bala Mah.	64	7	142	170	2094	2,656	0,050	3,014	0,068	
19 Kürkcü Musli-i Zir Mah.	113	7	228	256	3484	2,265	0,072	3,637	0,093	
20 Mihrab-ı Cedid Mah.	47	2	106	114	1330	2,426	0,041	1,994	0,066	
21 Pinikac Mah.	44	22	65	153	1910	190	0,074	1,974	0,096	
22 Salih Efendi Mah.	41	10	85	125	1096	3,049	0,028	1,897	0,051	
23 Sinazade Mah.	34	2	82	90	1950	195	0,107	1,372	0,142	
24 Sirkci Mah.	61	2	79	87	910	1,426	0,041	1,940	0,043	
25 Sulak Mah.	66	39	128	284	3975	4,303	0,081	2,890	0,156	
26 Saban Bey Mah.	61	134	18	554	1575	9,082	0,035	2,318	0,060	
27 Şeyh Mustafa Mah.	17	1	35	39	325	31	0,042	768	0,040	
28 Uçpinar Mah.	62	30	51	171	1910	184	0,071	2,625	0,070	
29 Velî Efendi Mah.	118	10	76	116	1302	127	0,029	3,713	0,034	
30 Yahudiyen Mah.	29	0	0	0	0	0,000	0,000	729	0,000	
31 Yapıcı Mah.	29	-	38	38	513	42	0,046	829	0,051	
TOPLAM	2737	1855	7168	14588	134030	13357	1,907,537	109,644		

EK: 2 GAYRİMÜSLİM SEKENENİN MESLEK DAĞILIMI

SIRA NO	MESLEKLER	MAHALLELER				TOPLAM
		ERMENİYAN	KADI MESCİD-İ GIRAN	KİLİSE	YAHUDİYAN	
1	abacı		10	9		19
2	abacı çırağı			1		1
3	abacı kalfası		4	2		6
4	abacı eskicisi		1			1
5	arabacı		7			7
6	attar			1	2	3
7	ayak ticareti	2				2
8	bakırcı (-kırcısı, cercisi)		3			3
9	bakkal	1	33	31	2	67
10	bakkal hizmetkarı		1	1		2
11	bakkal kalfası		5	5		10
12	baltacı		9	6		15
13	bezirgan	12				12
14	bezzaz(ıye bezirganı)	2				2
15	boyacı	3	1	1		5
16	bozacı çırağı		1			1
17	celep			2		2
18	çapacı	4				4
19	çerçi		2	3		5
20	çeşmeci (çırağı, kalf.)		3	4		7
21	çizmeci (kalfası)		5			5
22	çoban		32	6		38
23	değirmenci (bek., maram.)		2	1		3
24	demirci		6	6		12
25	demirci kalf.		4	1		5
26	derzi (terzi)	46	23	18		87
27	derzi çırağı	2	1	5		8
28	derzi kalfası	16	9	16		41
29	derzi eskicisi		2	4		6
30	derzi kırcısı	8		5		13
31	dikici		25	57		82
32	dikici çırağı			7		7
33	dikici kalfası		30	43		73
34	dikici eskicisi			4		4
35	dikici kırcısı			1		1
36	doğramacı (kalf.)		3	2		5
37	dühancı	2		1		3
38	dühan kıyırcısı		1	2		3
39	dülger		38	21		59
40	dülger kalf.			1		1
41	ekmekçi		2	6		8
42	fiçici		14	6		20
43	fırıncı kalf.		1			1
44	haffaf (kavaf)		6	1		7
45	hancı (tüccar)			2		2
46	hancı hizm.		2	3		5
47	hizmetkar	6	10	8	1	25
48	kahveci (tabii)		1	2		3
49	kasap (çırağı, hizm.)		7			7

EK: 2 GAYRİMÜSLİM SEKENENİN MESLEK DAĞILIMI

SIRA NO	MESLEKLER	MAHALLELER				TOPLAM
		ERMENİYAN	KADI MESCİD-İ GIRAN	KİLİSE	YAHUDİYAN	
50	kazancı		3	6		9
51	kazancı kalf.		2	1		3
52	kazancı (kır, esk, mar.)		2	1		3
53	kırcı	7	17	11	7	42
54	kırcı (çerçi, hizm.)		1	3		4
55	kiremitçi			2		2
56	kunduracı (kalf.)		2	2		4
57	kuyumcu	1	4	2		7
58	kuyumcu kalf.		2	3		5
59	kürkçü			12		12
60	kürkçü kalf.			10		10
61	kürkçü eskicisi			1		1
62	mahalle hizm.		2			2
63	mumhaneci		1			1
64	muaf (alil)		2	1		3
65	muaf (ama)		1	5		6
66	muaf (amelmande)	2				2
67	muaf (fukara)	1	4	5	4	14
68	muaf (ihtiyar)		1			1
69	muaf (sara hastası)			2		2
70	muaf (yetim ve sabi)			5		5
71	muaf (diğer)			4		4
72	pabuççu		7	1		8
73	pabuççu kalf.		6	2		8
74	pazar esnafı				7	7
75	pınarcı (çırağı)		1	2		3
76	rençber		57	23		80
77	ruhban (haham)				2	2
78	ruhban (papaz)	2	2	7		11
79	ruhban (zangoç)	1				1
80	simitçi (tablakar)		1	2	1	4
81	su marammatcısı		1			1
82	şerbethaneci		4	6		10
83	şerbethaneci (hiz, kalf.)		3	2		5
84	tenekeci				1	1
85	tüccar		9	12	2	23
86	tüccar (bezzaz)			2		2
87	ziraat erbabı		56	5		61
	TOPLAM	118	495	435	29	1077

EK:3 ATTAR ESNAFININ GELİR PORTRESİ

S.N.	Hane No	MESLEK SAHİBİNİN ADI	MAHALLESİ	İKİNCİ MES.	BAĞ GELİRİ				BÜYÜKBAŞ			DİĞER	GELİR	MES. GEL.	TOP. GEL	TEM. VER
					dönüm	evlek	gellir	manda	inek	gellir						
1	40	Salih b. İsmail	Camii-i Atik-i Zir mah.			3	80						300	380	40	
2	30	Hacı Salih b. Hüseyin	Çukur Mah.		4		60						300	360	42	
3	55	hacı Ömer b. Mustafa	Hacı Ahmed Mah.		1		50						300	310	30	
4	65	Mustafa b. Bekir	Hacı Ahmed Mah.			2	20		1	20			380	420	40	
5	9	Hatiz Hüseyin b. Osman	Kadı Ali Mah.			2	20		1	26			600	646	50	
6	79	Hacı Hamza b. Ahmed	Kadı Mescid-i Bala			8	120		1	28	2dük. 1kahv.	240	800	1088	100	
7	262	Hıralan v. Todori	Kilise Mah.	bezzaz		12	180						2400	2580	120	
8	22	Hacı Ahmed Ağa b. Osman	Salih Efendi Mah.			3	30						1000	1030	70	
9	2	Hacı Mustafa b. Bekir	Sinazade Mah.	hatip		8	160		1	20	çayır 20dn	100	500	780	muaf	
10	21	Hacı İbrahim b. Abdullah	Sulak Mah.			2	30		1	20			990	1040	100	
11	34	Hacı Mehmed b. Ahmed	Sulak Mah.			3	60				1 dük. 1c.	30	1210	1300	80	
12	24	Hacı Mustafa b. Mustafa	Şaban Bey Mah.			5	30		1	20			700	750	40	
13	33	Mehmed b. Mehmed	Şaban Bey Mah.			2	20		1	46			450	516	50	
14	36	Ahmed b. Ali	Şaban Bey Mah.						1	20			180	200	24	
15	50	Hüseyin b. İsmail	Üçpınar Mah.										580	580	50	
16	10	Simon v. İsrail	Yahudiyan Mah							1	18		950	968	60	
17	25	İşar v. İsrail	Yahudiyan mah.							18			420	438	muaf	
		TOPLAM			10	45	860	3	25	218		370	12060	13386	896	

EK:4 HAYVAN VARLIĞI

S.N.	MAHALLE ADI	BÜYÜKBAŞ						BAĞ						BİNEK HAYVAN			Toplam		
		öklüz çft	manda	inek	dana	gellir	koyun	toklu	kuzu	keçi	oğlak	koyun	gellir	hargel	kısrak	tay			
1	Alpkündüz Mahallesi	16	1	19	6	67	12									24			85
2	Cami-i Atik-i Bala Mah.		3	36	2	652					10					60			712
3	Cami-i Atik-i Zir Mah.	10	15	53	26	963	203								26	873	19	4	1841
4	Çölmekci Mah.	14	6	56	8	716	60	27							6	351	15	28	1077
5	Çukur Mahalle	10	7	30	12	278													278
6	Eihak Mah.	3		11		100	150								50	779			879
7	Ermeniyen Mah.		2	46	19	838	730	300	210						28	2870			3807
8	Fetvacı Mah.	12	4	39	13	681									71	620			739
9	Hacı Abdullah Mah.	5	19	29	10	818	110	145							60	120			1438
10	Hacı Ahmed Mah.	6	14	73	21	505									25	50			623
11	Hacı Memiş Mah.	1	12	30	6	352									37	110			402
12	Hacı Pir-i Bala Mah.	4	2	25	10	304													414
13	Hacı Pir-i Zir Mah.	5	4	17	6	382									70	255			382
14	Kadı Ali Mah.	1	9	17	8	512	15	10							56	171			767
15	Kadı Mescid-i Bala Mah.	1	14	36	11	542									376	10228	9	3	10390
16	Kadı Mescid-i Giran Mah.	73	5	39	51	164	2665	1068	1130	133					96	5985	1	1	6421
17	Kenisa (Kilise) Mah.	15	4	42	38	436	1483	855	370						19	167			721
18	Kürkü Müsl-i Bala Mah.	35	7	37	16	721													543
19	Kürkü Müsl-i Zir Mah.	28	7	52	29	376	30												216
20	Mihrab-ı Cedid Mah.	39	8	31	12	216													400
21	Pinikac Mah.	10	13	33	33	820	110								37	1170	4	2	1220
22	Salih Efendi Mah.	7	7	26	18	542	188	102											499
23	Sınazade Mah.	1	7	25	7	435	8	6	3	12	8				64	1			640
24	Sırkcı Mah.		10	17		640													894
25	Sulak Mah.	7	7	41	18	729									54	165			1173
26	Saban Bey Mah.	7	12	39	24	1053	25	15	15						22	75			235
27	Şeyh Mustafa Mah.	1	1	9		160													200
28	Uçpınar Mah.	2	1	28	7	200													954
29	Velî Efendi Mah.	2	4	61	10	558								146	60				136
30	Yahudiyen Mah.			10	1	136													275
31	Yapıcı Mah.	6	4	10		275													40388
	TOPLAM	320	209	1017	422	15165	5789	2528	1728	361	83	1033	25111	20	70				

